

NÁRODNÍ INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE MŠMT ČR, Sámova 3, 100 00 Praha 10

INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE MŠMT ČR, Havlíčkovy sady 58, Praha 2
Výzkumné oddělení

Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace

PhDr. Vladimír DUBSKÝ, CSc

Červen 1994

OBSAH

	Strana
Úvod	2
Poznatky z analyzovaných prací z hlediska volného času dětí a mládeže	4
Realizace zájmů dětí a mládeže ve volném čase	16
Úloha státu pro realizaci zájmů dětí a mládeže ve volném čase	19
Náměty pro další práci v oblasti volného času dětí a mládeže	21
Literatura	25

Úvod

Volný čas jako pojmová kategorie je spjatá se jménem J. Dumazediera, který se v díle *Vers une civilization du loisir* již počátkem 60. let pokusil definovat volný čas. Od té doby se tímto tématem zabývala řada autorů a vzhledem k různým výchozím hlediskům dospívala také k různým interpretacím tohoto fenoménu. Jejich společným jmenovatelem je teze, že význam volného času posuzovaný na ose společenského vývoje vzrůstá.

Pracovně je možné volný čas definovat jako oblast svobodné volby činností, kdy jedinec v souladu se svými zájmy, náladami a pocity svobodně volí svou činnost, přičemž jde o část mimopracovního, event. mimoškolního času, která je k dispozici pro zajištění individuálních, rodinných, existenčních a biologických potřeb. Jde tedy o čas, který zbývá po nezbytné míře regenerace tělesných a duševních sil a po splnění základních profesních a sociálních povinností. Jeho rozsah a obsah je dán strukturou a hloubkou zájmu dítěte, mladého člověka a mění se v souvislosti se stupněm závislosti dítěte, mladého člověka na rodičích a na podmínkách v rodině a ve společnosti. Kvalitativní složka tvoří jeho jednu součást, druhá, významnější spočívá v jeho konkrétním naplňování, ve způsobu jeho trávení.

Způsoby a formy trávení volného času závisejí na řadě faktorů: vrozených dispozicích jedince, jeho sociálním prostředí – rodině, vrstevnické skupině, škole, okolí, které favorizuje nebo neumožňuje realizaci volnočasových aktivit. Může to být např. skutečnost, zda v jeho okolí existují střediska volného času, jsou-li k dispozici lidé ochotní a schopní zabývat se efektivně mladými lidmi v této oblasti.

Pro instituci a jedince zabývající se problematikou dětí a mládeže mají mimořádný význam poznatky o tom, zda a jak se prověřují zájmy dětí a mládeže týkající se trávení jejich volného času v procesech společenské transformace naší společnosti v období devadesátých let. Je třeba vědět, jak se v této oblasti projevují důsledky politických, ekonomických a sociálních proměn společnosti jako celku, jejich institucí a sociálních skupin. Co nového přináší pro volný čas dětí a mládeže např. svoboda cestování, formující se tržní prostředí, nové úkoly státu, státních institucí i nestátních organizací a sdružení. Jakou šířku zabírají výzkumy této problematiky, do jaké hloubky analyzují odehrávající se změny, do jaké míry poskytují obraz současnému stavu?

Získané poznatky z analyzovaných prací z hlediska volného času dětí a mládeže

Záměrem této práce bylo pokusit se rozbořem dosažitelných výzkumných prací nalézt dílčí odpověď na tyto otázky a pojmenovat oblasti, které dosud nejsou dostatečně zmapovány.

Předmětem analýzy byly následující práce:

1. P. Sak, V. Dubský, A. Horácková: Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže, 1992

K přednostem této studie patří skutečnost, že zvolená tematika je pojednána v historickém kontextu – obsahuje poznatky z obdobných výzkumů uskutečněných v letech 1982 a 1985.

Struktura volného času a volnočasových aktivit dětí a mládeže není neměnná, jednou pro vždy daná, nýbrž doznává určitých změn. Z komparace výsledků výzkumů týkajících se volného času české mládeže v dlouhodobém horizontu vyplývá, že v průběhu posledních deseti let nedošlo v obsahu a způsobech trávení volného času u naší mládeže k převratným změnám. Na předních místech žebříčku volnočasových aktivit zůstávají tyto činnosti: sledování televize, poslech rozhlasu, četba novin a časopisů, poslech magnetofonu, gramofonu a četba knih. Základ trávení volného času s denní a týdenní frekvencí tvoří především pasivní příjem informací v hromadných sdělovacích prostředcích. Studium, přípravě na povolání je ve volném čase mládeže věnována nízká frekvence. Nejméně frekventovanými volnočasovými aktivitami u mládeže jsou koncerty vážné hudby, veřejně prospěšná činnost a politické aktivity.

U dětí patří na přední místa volnočasových aktivit sledování televize a poslech rozhlasu, dále povídání si s kamarády a chození ven. Lze sem zařadit i studium cizích jazyků.

Z výzkumu vyplynulo, že sledování televize je nejvíce spojeno s návštěvou diskoték, s návštěvou divadla je spojena i návštěva výstav.

Bylo vytypováno pět faktorů, které vyjadřují základní komponenty životního stylu příslušníků mladé generace: kulturní, sportovní, extrovertní, manuální a introvertně konzumní.

Nejaktivnější obdobím z hlediska množství a náplně volného času je období kolem sedmnácti let, kdy jsou volnočasové aktivity obohaceny o vzájemné poznávání a vyhledávání partnera.

Co se týká posunů volnočasových činností, lze na základě srovnání výsledků výzkumu z roku 1985 a 1992 konstatovat, že v průběhu posledních sedmi let nedošlo ke změnám v pořadí aktivit na prvních čtyřech místech. Silně však poklesl význam studia a rovněž se snížila hodnota vzdělávání v hodnotových orientacích mládeže. Nadále poklesl význam veřejně prospěšné práce a politické činnosti. Dále došlo ke změnám v tom smyslu, že se zvětšuje čas a frekvence věnované sledování televize a poslechu rozhlasu. Snižují se frekvence mající tvůrčí, aktivní charakter a narůstá objem v aktivitách, které znamenají pasivní trávení volného času. Dochází i ke zmenšování času věnovaného návštěvě sportovního utkání. Roste objem a frekvence činností, které mají povýtce konzumní charakter, např. návštěva restaurace, diskotéky, kina.

V porovnání s minulostí lze pozorovat zvýšené nároky konzumního charakteru, potřeba vlastnit např. elektronické předměty dlouhodobé spotřeby nemalé ceny, určitý způsob oblékání, obliba určitého druhu hudby, tedy potřeby řadící se k subkultuře, která je typická pro současnou mladou generaci vyspělých evropských zemí.

Více než dvě třetiny respondentů odpověděly, že své volnočasové aktivity realizují doma. Pokud je tráví mimo domov, pak je to především ve sportovních organizacích. V mládežnických sdruženích tráví svůj volný čas pouze 1,3 % mladých lidí.

Uvedená práce se dále zabývá siciální podmíněností orientací ve volném čase a motivacemi, bariérami a místem realizace aktivit ve volném čase.

Zájům dětí a mládeže ve volném čase je také věnována výzkumná zpráva B. Steinigera: Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění, 1992 a stejnojmenná závěrečná zpráva z výzkumu téhož autora z roku 1993. Obě práce obsahují výsledky výzkumu ke jmenované tématice provedeného v roce 1992.

Jeho cílem bylo zejména zjistit strukturu zájmů dětí – žáků 5. a 7. tříd základní školy ve vztahu k věku, pohlaví a podle velikosti sídla školy, realizace těchto zájmů a podíl rodičů na volném čase svých dětí.

Na rozdíl od výše uvedené práce data tohoto výzkumu ukazují, že žáci 5. a 7. tříd dávají přednost sportovní činnosti a kulturně uměleckým aktivitám. Také jízda na kole a pobyt venku s kamarády je v popředí jejich zájmu. K jejich oblíbeným aktivitám ve volném čase patří i činnost technická a přírodovědná. V popředí zájmů dotazovaných nebyly receptivní činnosti, ale pohybové aktivity a tvořivá činnost. Uspokojování zájmů dětí z hlediska časových možností je na dobré úrovni. Respondenti trávili svůj volný čas převážně doma, s rodiči nebo v malých skupinách s kamarády.

Jen menší část dětí využívá organizované zájmové činnosti, především zájmových kroužků a kurzů spadajících do působnosti resortu školství.

Z dat výzkumu lze odvodit, že placená zájmová činnosti převažuje nad aktivitami, které jsou poskytovány zdarma. Rodiče se většinou zajímají o činnosti svých dětí ve volném čase.

Část zájmů dětí, která se nemohla realizovat, se týkala více než poloviny respondentů a patří do sportovní oblasti.

Rozdíly v realizovaných zájmech chlapců a dívek ve volném čase existují v preferenci některých druhů činností: např. chlapci dávají přednost sportu, technické činnosti, pobytu venku s kamarády, dívky upřednostňují zejména kulturně uměleckou činnosti, kterou provozují doma samy. S vyšším věkem dotázaných stoupá zájem o sport, technickou činnost, dívčí činnost a do jisté míry i o přírodovědné aktivity. Zároveň klesá zájem o kulturní činnost, četbu, pohyb venku s kamarády.

Výzkumná data signalizují důležitou úlohu institucí resortu školství při organizování zájmové činnosti dětí. Vliv školy je nejvýraznější v místech nepřesahujících 50 tisíc obyvatel, vliv domů dětí a mládeže v lokalitách od 10-100 tisíc obyvatel. Kromě institucí resortu školství jsou žádány tělovýchovné jednoty, a to v sídlech od 50-100 tisíc obyvatel.

Se zájmy dětí a mládeže ve volném čase úzce souvisí hodnotový systém mladé generace. Hodnoty, které si mladý člověk postupně osvojuje, mají vliv na výběr jeho volnočasových aktivit, na intenzitu a frekvenci, s nimiž se jim věnuje. V tomto ohledu

7

tvoří systém hodnot také součást tématického okruhu volby a trávení volného času mladého člověka.

M. Rydlová, P. Sak a kol. se ve studii „Hodnotový systém mládeže“, 1993 věnovali analýze hodnotových orientací mládeže z hlediska jejich struktury, vývoje, a to ve věkových, vzdělanostních a sociodemografických skupinách, v sociálně politických a hnutích a u stoupenců náboženských a ideových směrů.

V hierarchii hodnot mládeže přední místa zaujímají hodnoty jednak globální, jednak privátní, související s biologickou reprodukcí a rodinným životem – zdraví, mír, láska, partner, životní prostředí, přátelství, rodina a děti, svoboda, zajímavá práce, demokracie, rozvoj osobnosti. Na posledních místech skončila společenská prestiž, veřejně prospěšná práce a politická angažovanost. Z hlediska vývoje hodnot naší mládeže, jež jsou sledovány řadu let, na významu pro mladé lidi nabývají hodnoty privátního charakteru související s osobním životem a nejbližším okolím. Stále hlouběji se naopak propadají hodnoty spojené se společensko-politickou činností.

Na základě faktorové analýzy autoři z 21 hodnot zkonstruovali čtyři syntetizující hodnotové orientace: egocentricko-materialistikou – majetek, příjmy, podnikání atd., profesně-rozvojovou - vzdělávání, rozvoj své osobnosti, zajímavá práce, reprodukční – partner, rodina, děti, láska a globální – zdraví, zdravé životní prostředí.

Formování zájmu a jeho realizace jsou mimo jiné ovlivňovány jedincem, jeho rodinou, skupinou vrstevníků a i společenskými institucemi, které se cílevědomě zaměřují na volný čas dětí a mládeže. Již výše uvedené práce implicitně obsahují nezastupitelnou úlohu resortu školství a státu pro realizaci zájmů mladé generace v jejím volném čase. Svou roli v tom ovšem hrají i obce a města. Tato tematika byla v posledních letech předmětem zájmů některých autorských kolektivů.

V roce 1991 provedl B. Steiniger empirický výzkum k tématu: Úloha zařízení pro výchovu mimo vyučování a škol při vytváření podmínek pro aktivity mládeže ve volném čase. Jeho těžiště spočívalo v analýze zájmů dětí a mládeže a podmínek jejich realizace na základních a středních školách, v domech dětí a mládeže a v klubech mládeže. Ukázalo se, že zájmové činnosti dětí na základní škole zaujímají asi třetinu jejich volného času, studentů na gymnáziích tak asi 40 %. Většina ředitelů škol potvrdila, že na školách existují prostory využitelné pro volnočasové aktivity dětí a mládeže. Ředitelé byli ochotni za určitých podmínek dát k dispozici prostory a vybavení školy k využití při výchově mimo vyučování.

Údaje z výzkumu svědčí o tom, že domy dětí a mládeže vytvářejí podmínky pro realizaci širokého spektra zájmů dětí a mládeže.

Také kluby vědeckotechnické činnosti mládeže a kluby mládeže mohly uspokojit zájmy mladých v rámci pravidelné, organizované zájmové činnosti.

Významem školy jako instituce nabízející vhodné využití volného času žákům se zabývá J. Kovařovic a kol v projektu: Škola jako vzdělávací středisko, 1992. Autoři koncipují nové zasazení školy do infrastruktury obce, přičemž podtrhují význam oboustranného propojení obce, včetně jejích zařízení se školou. Informují o stavu činností, které rozšiřují využití školy jednak pro své žáky, jednak pro širší veřejnost obce. Žákům škola především nabízí doplňkovou výuku cizím jazykům Kromě toho řada škol organizuje řadu zájmových kroužků – výtvarných, hudebních, pěveckých, pohybové výchovy, zdravotnických, dramatických, turistických, přírodovědných, sportovních a dalších. Účast žáků v nich je zpravidla bezplatná.

K oblíbeným formám zájmové činnosti dětí i mládeže patřily a patří letní tábory, které organizují jak občanská sdružení pracující s dětmi, tak i domy a střediska dětí a mládeže.

Výzkumná sonda autoru A. Horáckové, P. Saka a P. Sekaniny: Letní tábory, 1992 se všímá jednak jejich zřizovatelů, jednak faktorů ovlivňujících možnosti dětí a mládeže zúčastnit se těchto forem volnočasových aktivit. Upozorňuje na snižování objemu finančních prostředků poskytovaných na tábory, na zhoršující se podmínky pro uvolňování vedoucích a na zvyšující se účastnické poplatky. Upozorňuje na reálnou možnost, že děti z ekonomicky a sociálně slabších rodin, které by pobyt na táboře právě potřebovaly, se ho z finančních důvodů nebudou moci zúčastnit.

Transformace naší společnosti se přirozeně také týká volného času, zařízení působících v této oblasti a samotných dětí a mládeže.

B. Steiniger, M. Žáková, Z. Dolečková se v práci: Koncepce výchovy dětí a mládeže ve volném čase v nových společenských podmínkách, 1990 především věnovali problematice výchovy mladé generace z hlediska jejich volného času. Zpracovali mimo jiné návrh pojetí péče o volný čas dětí a mládeže v resortu školství, koncepci přípravy organizátorů volného

času a návrh koncepce výzkumu volného času dětí a mládeže. Především zdůrazňují význam státu a resortu školství pro společensky žádoucí výchovu, orientaci a prožívání volného času dětmi a mládeží. Současně vymezují možnost působení občanských sdružení pracujících s mladou generací. Dále definují funkci a skucují strukturu středisek volného času, navrhuji obsah jejich činnosti a personální zajištění, jakož i spolupráci s dalšími činiteli.

Koncepce přípravy organizátorů volného času předpokládá realizaci speciální přípravy pedagogů volného času, která by měla obsahovat jak obecnou pedagogickou a psychologickou průpravu, tak i specifické otázky výchovy ve volném čase a pro volný čas. V práci jsou naznačeny i praktické možnosti jejich působení.

V návrhu koncepce výzkumu volného času dětí a mládeže je formulováno osm okruhu, které by bylo podle názoru autorů potřebné zkoumat.

Z odstupe čtyř let od vypracování této práce je možné konstatovat, že řada navržených námětů byla již uskutečněna, některé již nejsou tak aktuální, jiné by bylo možné ještě využít.

Zájmy dětí a mládeže a možnosti jejich realizace závisejí nejenom na výše uvedených faktorech, nýbrž souvisejí úzce s ekonomickou a sociální situací rodiny, v níž mladý člověk žije – viz. např. již zmíněnou sondu: Letní tábory. Jinými slovy je možné tuto tematiku chápat jako vztah: volný čas dětí a mládeže a společnost.

P. Sak se ve výzkumné zprávě Sociálně ekonomické postavení mládeže v transformaci společnosti, 1993 zabývá obsahovými okruhy: mládež a práce a podnikání, mládež a nezaměstnanost a také sociálně ekonomickou situací mladých lidí. Právě v této kapitole je na základě dat z výzkumu pojednána otázka dovolené. Empirická data svědčí o tom, že v roce 1992 48,9 % mladých ve věku 15 – 23 let trávilo svou dovolenou v tuzemsku nebo v cizině. Co se týká způsobu trávení dovolené, každý čtvrtý respondent zvolil trampingu, 9,2 % dotázaných vyjelo do zahraničí s cestovní kanceláří a 7,3 % samostatně. Stejný počet mladých trávil dovolenou ve své vlasti.

Procentuální rozložení 24 – 35letých respondentů ukazuje na jiné preference. Na prvním místě je dovolená v tuzemsku – 13,0 % respondentů. 11,5 % dotázaných dalo pak přednost dovolené v zahraničí s cestovní kanceláří, 8,3 % samostatné cestě do ciziny a 8,5 % příslušníků této věkové skupiny zvolilo trampingu. Celkově však trávilo dovolenou v tuzemsku nebo v zahraničí 41,4 % 24 – 35letých. Ze sociálních skupin vyjeli o prázdninách do zahraničí nejčastěji vysokoškoláci a podnikatelé, z věkových skupin pak 15-23 let.

Z. Jurečka, F. Zich a R. Franěk se v sondě Společenská saturace potřeb mládeže, 1993 především zabývali saturací potřeb mládeže v oblasti vzdělání, práce, rodiny, volného času a z hlediska jejich ekonomické situace. Data o frekvenci volnočasových aktivit potvrzují tendence v první výše uvedené práci s tím, že v popředí těchto činností jsou i některé, jež se ve výzkumu Saka, Dubského a Horáckové umístily na nižších příčkách srovnávací škály, např. domácí práce.

Pro realizaci zájmů dětí a mládeže ve volném čase má zásadní význam státní správa a samospráva v regionech a obcích. Této problematice se týká rozsáhlá závěrečná výzkumná zpráva F. Stejskala a kol.:

Sledování účasti mládeže na veřejné správě a její názory na státní správu a samosprávu v obcích a regionech, 1994. Široce koncipovaný výzkum potvrdil malý zájem mladých lidí a věci veřejné a jejich rostoucí lhostejnost vůči celostátním záležitostem. Spíše se zajímají o život v místě. Otázky volného času mládeže, služeb pro mládež, v širším pojetí pak pozornost situaci dětí a mládeže ze strany státní správy i samosprávy je překryta hospodářskou problematikou. Rostoucí negativní jevy mládeže – kriminalita, požívání drog, společensky

nežádoucí chování mládeže není veřejností ani mládeži chápáno jako projev rostoucích negativních rysů naší společnosti, Výzkum dále prokázal nedostatek představ o fungování veřejné správy vůči dětem a mládeži ve větších územních celcích. Vztah mladých lidí ke státu a jeho orgánům i samosprávě naznačuje pochybnosti o otázce možného spravedlivého řešení jejich záležitostí.

Vztahu obec, město a volný čas dětí a mládeže je věnována také závěrečná zpráva j. Cairoly z výzkumu: Podmínky pro trávení volného času dětí v obcích a místech, 1993. Autor se v první části zamýšlí nad úlohou státu v ovlivňování volného času dětí, organizovanou zájmovou činností ve školních družinách a školních klubech. Analyzuje spolupráci škol s domy dětí a mládeže, kulturními zařízeními, občanskými sdruženími z hlediska využití volného času dětí. I když většina ředitelů škol je pro takovou spolupráci, někteří ji pokládají za problematickou. Pozornost je věnována také základním uměleckým školám a jejich nabídkám zájmové činnosti dětem. Zpráva obsahuje i rozbor aktivit DDM včetně jejich prázdninové činnosti a informaci o obsahu činnosti občanských sdružení pracujících s dětmi. Druhá část se týká spontánních aktivit dětí a mládeže. Z výsledků výzkumu vyplynulo, že pro využívání otevřených prostor je rozhodující vzdálenost nabídky od místa bydliště. Čím jsou děti menší, tím více rodiče sledují jejich hry a dohlížejí na ně. Stávající nabídka pro dětské aktivity není dostatečná. Prostorům dětských her patřícím obci není věnována větší péče při úklidu než ostatním obecním prostorům. Je účelnější budovat hustší síť prostor pro menší neformální skupiny jedinců než prostory pro velký spádový okruh.

Společná činnost dospělých s dětmi probíhá ve větší míře až po 15. věku dítěte.

Prostory určené pro spontánní aktivity se zaměřují na pohybové činnosti. Nabídka neorganizovaných aktivit chybí většinou ve školách – kromě některých školních hřišť. Spontánní aktivity jsou přirozenou protiváhou organizovaných činností, avšak síť míst určených pro pohybové aktivity se speciálním vybavením není dostatečná a nutí děti vyhledávat náhradní místa, často nevhodná.

Ve volném času specifické skupiny dětí a mládeže je věnována sonda j. Šimice: Využívání volného času zdravotně postižené mládeže v segregovaném systému vzdělávání, struktura časového fondu se zřetelem k tělovýchově, 1991. Autor se v ní věnuje zkoumání faktorů ovlivňujících formování využívání volného času zdravotně postižené mládeže a vlivu internátního způsobu výchovy a vzdělávání na utváření volného času. Jejím cílem bylo zmapování rozsahu volného času dětí a mládeže se zrakovým a sluchovým postižením včetně jeho náplně. Pohybové aktivity mohou vést k vypěstování určité odolnosti k náročným životním situacím, s nimiž se takto postižení mladí lidé setkají. Volný čas představuje proto vhodnou příležitost pro jejich uskutečňování.

Zkoumaná sluchově a zrakově postižená mládež umístěná v internátním zařízení vykazuje tendenci většího rozsahu činností pasivního charakteru. Celkový rozsah jejich pohybové aktivity je velmi nízký. Autor došel k závěru, že ani organizovaná tělovýchova nepodněcuje respondenty, ani rodiče nepůsobí např. o dovolené na své děti tak, aby aktivně využívaly volný čas k pohybovým aktivitám.

Frekvence volnočasových aktivit je zmíněna také v signální zprávě z výzkumu P. Kuchaře a kol.: Sociální souvislosti prevence užívání omamných a psychotropních látek u dospívající mládeže, 1992, který se zabýval řadou společenských i individuálních faktorů souvisejících s touto tematikou, např. současným postavením mládeže, rodinnou výchovou, potřebami mládeže, životem a internátě, negativními jevy, sexuálními problémy, drogami. Cíl výzkumu spočíval v analýze postojů mládeže ve věku 15–18let k užívání omamě

psychotropních látek a jejich prevenci. Také trávení volného času, které má nesporně svůj význam při posuzování této problematiky, bylo zahrnuto do výzkumu. Zkoumané volnočasové aktivity byly sledovány posledních deset dýdnů před provedením výzkumu. Z jeho dat vyplývá, že 4x – víc krát mladí respondenti chodili nejčastěji do přírody (48 %). Druhé místo patří diskotéce (30 %), třetí návštěvě kina (28 %) a na čtvrté příčce se umístila návštěva sportovních akcí (18 %). Velmi nízká je frekvence návštěv divadla a rockových koncertů, na nichž lze předpokládat nejsnadnější získání drog. 4x více až víckrát navštívilo ve sledované době tyto formy trávení volného času 35 % respondentů.

Vzhledem k významu sportu pro prevenci drog u mladých lidí byl zjišťován vztah respondentů ke sportu. Po větší část roku pravidelně sportuje polovina zkoumaného souboru.

Jaké zájmy tedy ve světle sledovaných výzkumů dětí a mládeže ve volném čase realizují a pro které nemají podmínky?

Především je třeba konstatovat široký záběr těchto zájmů, jejich proměnlivost související s fází životního cyklu, pohlavím, věkem, typem vzdělávání, profesí, sociální a vzdělanostní úrovní rodiny mladého člověka, jeho bezprostředním okolím, školou, dosažitelností zařízení pro volný čas, aktivitami občanských sdružení a dalších společenských fenoménů. Sledujeme-li věkovou posloupnost, pak vidíme, že malé děti preferují pohybové aktivity, ať ve formě organizované činnosti, nebo v podobě spontánních aktivit. S přibývajícím věkem roste rozmanitost dalších, náročnějších činností ve volném čase, ať spíše pasivních, např. sledování televize, či poslech rozhlasu, nebo aktivních – různé formy tvůrčí činnosti. V této fázi už děti a mládež nevystačí s prostorem hřiště nebo plácku, dvoru, volným otevřeným prostorem. Tehdy už na významu nabývají zařízení nabízející různé formy trávení volného času – škola, střediska volného času, občanská sdružení a další společenské instituce. Dá se tedy říci, že trávení volného času dětí a mládeže je vázáno na řadu institucí. Výzkumy potvrdily, že mimořádné místo pro děti i mládež má rodina, protože velké množství mladých lidí tráví velkou část svého volného času doma. Dále je nutné jmenovat školu, zejména proto, že realizuje organizovanou zájmovou činnost nejrozličnějšího druhu. Tento typ volnočasových aktivit však poskytují i centra pro volný čas dětí a mládeže, např. domy dětí a mládeže, a občanská sdružení. Důležitou úlohu v této souvislosti hraje i samospráva v obci nebo městě, protože může se znalostí místních poměrů napomáhat rozvoji organizovaných i spontánních aktivit mladých lidí. Významnou funkci má však i státní správa, např. okresní úřady, které mohou účinně působit obousměrně – od vyšších článků státní správy do měst, obcí až po jednotlivé školy, centra volného času, občanská sdružení a naopak. Zcela nezastupitelnou úlohu pro společensky žádoucí naplňování volného času dětí a mládeže má i v naší společnosti vytvářející tržní hospodářství a demokratický politický systém pro realizaci jejich potřeb a zájmů ve volném čase stát. Je to právě stát, který je řadou společenských mechanismů a vazeb spojen se všemi jmenovanými společenskými institucemi, a to formou zpětné vazby.

Zhodnotíme-li závěrečné zprávy a studie vzešlé z příslušných výzkumů z tohoto hlediska, pak můžeme konstatovat, že jmenované práce se ve svém souhrnu uvedenou

problematikou zabývaly. Jejich šíře, míra uchopení problematiky je různá – v souladu s výzkumnými záměry a možnostmi autorských kolektivů. Některé z nich zkoumají zvolenou tematiku ze široka a z několika hledisek, jiné jsou orientovány skromněji, stanovují si menší cíle. V každém případě však přinášejí zajímavé poznatky z oblasti volného času naší mladé generace. Některé přinášejí dílčí poznatky, zkoumají pouze některé úseky dané problematiky. Jiné přinášejí poznatky svědčící o hlubokém ponoru autorů do zkoumané oblasti a jejich snaze o zobecnění získaných poznatků. Jsou mezi nimi i takové práce, které usilují o formulování koncepce výchovy ve volném čase v nových společenských podmínkách, které se snaží zvolenou tematiku analyzovat komplexně v dynamice jejího vývoje s přihlédnutím k dalším důležitým oblastem, které s volným časem mladých lidí souvisejí, a se znalostí zahraničních zkušeností.

Posuzované práce ve svém souhrnu zdařile a do značné šířky postihly strukturu zájmů dětí a mládeže ve volném čase, formy jejich realizace u jednotlivých věkových skupin, přinášejí souhrnné poznatky o organizované zájmové činnosti, která se realizuje na školách, v domech dětí a mládeže a dalších centrech pro volný čas. Méně prostoru v nich bylo věnováno vztahu: volný čas dětí a mládeže a stát, státní správa a samospráva, i když publikované poznatky mají značnou informační hodnotu. Obdobně rodinnou a volným časem se zabýval menší počet prací. Práce, které by pojednávaly o občanských sdruženích ve vztahu k volnému času dětí a mládeže, zcela chybějí.

Zhoršené nebo dokonce žádné vhodné podmínky pro saturaci svých zájmů ve sportovních aktivitách prokázal výzkum zabývající se sportovními aktivitami. Souvisí to pravděpodobně s tím, že v nemálo obcích, městech a jejich sídlištích nejsou k dispozici dostatečné a dětem dostupné prostory ke hraní a dalším pohybovým činnostem.

Úloha státu pro realizaci zájmů dětí a mládeže ve volném čase

V analýze dostupných prací byla zvláštní pozornost věnována státu, který má v naší současné společnosti jiné funkce než v minulém období, avšak pro realizaci volnočasových aktivit dětí a mládeže i nadále hraje klíčovou roli. Účast a vliv státu a jeho institucí lze spatřovat:

- 1) ve vytváření podmínek pro požadované a společensky žádoucí způsoby a formy trávení volného času, k nimž patří:
 - zakládání a ovlivňování zařízení pro volný čas dětí a mládeže – DDM, ZUŠ, jazykové školy, školní družiny, školy v přírodě apod., včetně motivování diferencovaně pojaté a rozmanité nabídky činností,
 - pomoc sdružením, organizacím, spolkům a institucím, které pracují s mladou generací ve volném čase,
- 2) ve vytvoření uceleného systému zajišťujícího realizaci volného času. Sem patří péče státu o:
 - a) legislativní zabezpečení volného času a jeho realizátorů,
 - b) kvalifikovanou a kvalitní přípravu organizátorů a pedagogů volného času,
 - c) konstituování samostatného výukového oboru: volný čas dětí a mládeže, který by zahrnoval soudobé poznatky ze společenských a dalších věd nezbytných pro pracovníky, kteří se zabývají dětmi a mládeží v jejich volném čase. Za součást tohoto

- oboru je pokládána výzkumná činnost, která by zajistila pravidelný přísun aktuálních a potřebných poznatků pro příslušné orgány,
- d) pomoc státní správy a samosprávy spoluvytvářet v regionech a obcích podmínky pro uspokojení potřeb dětí a mládeže po spontánní aktivitě,
- e) napomáhat při vytváření informačního systému ve volném čase,
- 3) ve vytváření kladného vztahu dospělých k výchově ve volném čase s pomocí společenských institucí, např. pomocí sdělovacích prostředků, škol apod.,
- 4) v ovlivňování sdělovacích prostředků, zejména televize, ve směru žádoucího působení těchto médií, např. vhodnou programovou skladbou, zařazováním programů určitého druhu na vysílací čas, úpravou dostupnosti pro děti nežádoucí literatury apod.

Oblasti volného času, kterým by měla být věnována pozornost

Z rozboru citovaných prací, které se zabývají tematikou volného času dětí a mládeže v letech 1990-93, lze konstatovat, že by měla být věnována soustředěnější pozornost úloze a možnostem rodiny vzhledem k volnému času dětí a mladistvých. Rodina by měla hrát významnou roli při formování zájmů dětí, při výchově ke společensky žádoucím formám volného času, resp. Příslušné výzkumy by měly více odhalit skutečnou roli rodiny a její nové úkoly. Rodina by měla podporou a rozvíjením společensky žádoucích aktivit ve volném čase přispívat vedle dalších společenských institucí k zastavení nárůstu sociopatogenních jevů mezi mladými lidmi, k nim nesporně patří kriminalita dětí a mládeže, jejich závislost na drogách, rozšiřování dalších druhů narkomanie nebo prostituce mladých lidí.

Větší pozornost by si zasloužil vztah: obec a volný čas dětí a mládeže, to nejen z hlediska poznávacího, výzkumného, ale uvědomovacího vzhledem k samosprávě obcí a měst. Cílevědomá práce v této oblasti by měla napomoci vytvořit lepší vztahy mezi místní samosprávou na straně jedné a mladou generací a institucemi pracujícími s mladými v jejich volném čase na straně druhé.

Bylo by potřebné konkrétně osvětlit reálnou úlohu sdružení pracujících s dětmi a mládeží ve volném čase, jejich podíl na výchově mladých lidí k žádoucím volnočasovým aktivitám, jejich účast na formování mladého člověka demokratické společnosti, postihnout jejich specifickou a účinnost působení na děti a mládež ve volném čase.

Které oblasti, tématické okruhy této problematiky by měl stát ovlivňovat účinněji, event. začít do nich zasahovat? Realizaci zájmů dětí a mládeže ve volném čase by prospělo, kdyby stát

- komplexně zabezpečil legislativní oblast volného času a jeho organizátorů,
- prohloubil a dobudoval kvalifikovanou přípravu organizátorů a pedagogů volného času,
- institucionalizoval výzkum volného času,
- dokončil zřízení informačního systému pro volný čas dětí a mládeže,
- prostřednictvím státní správy v okresech zintenzivnil styk státu se subjekty volného času v regionech,

- na základě existujících poznatků zkoumal podíl obcí na možnosti vytváření podmínek pro realizaci žádoucích volnočasových aktivit v místě s přihlédnutím k úloze a podílu státu,
- zabýval se možnostmi realizace volnočasových činností dětí a mládeže vzhledem k sociálním a ekonomickým možnostem rodiny a k okolnímu prostředí,
- ovlivňoval hromadné sdělovací prostředky
 - a) aby pozitivně působily na výchovu dětí a mládeže k volnému času,
 - b) tak, aby mladým lidem prezentovaly pozitivní vzory, orientovaly je na ideály lidskosti, vzájemné úcty, tolerance, aby programovou skladbu televize a rozhlasu utvářely s ohledem na děti a mládež. Distribuci výchovně a mravně závadného tisku by měla být organizována tak, aby na veřejných místech nebyla přístupna dětem a nezletilým,
- zkoumal vzájemný vztah hodnotových orientací mladé generace a jejich zájmů ve volném čase za účelem kvalitní a pohotové nabídky volnočasových aktivit.

Z hlediska konkrétních námětů, jimiž by měla být věnována pozornost, lze uvažovat následující tématické okruhy:

- vliv státu, státní správy, regionů/okresů a obecních samospráv na možnosti a realizaci volného času dětí a mládeže, a to jak ve formě organizovaných, tak spontánních činností,
- vztah: stát – občanská sdružení pracující s dětmi a mládeží v jejich volném čase ve vzájemné vazbě, včetně forem jejich činnosti a podílu na souhrnu volného času dětí a mládeže,
- úloha rodiny na trávení volného času dětí a mládeže a se zvláštním zřetelem na její preventivní působení proti negativním jevům mladé generace,
- pomoc státu rodině při plnění jejich funkcí vzhledem k volnočasovým aktivitám dětí a mládeže,
- vliv státu na společensko-politické aktivity mládeže, např. ekologická hnutí, hnutí proti používání jaderné energie, hnutí odpůrců vojenské služby apod.,
- působení státu v zemích Evropské unie, event. v některém evropském regionu na prožívání volného času dětí a mládeže ve srovnání s jeho ingerencí v současné české společnosti, event. v některém českém regionu

Tyto tématické okruhy by měly být zpracovány formou výzkumů, analýz nebo srovnávacích studií.

Cílem jejich zpracování by mělo být získání soudobých poznatků a dnešním stavu daných okruhů, zejména vztahu: stát a jeho instituce – obec – občanská sdružení – škola – rodina – volný čas dětí a mládeže, po případě zjištění posunů v této oblasti ve srovnání s dřívějšími pracemi.

Zpracování těchto témat by mělo vést jednak k charakteristice současného stavu možnostech a realizaci volného času dětí a mládeže, jednak k formulování působení a vlivu státu, státní správy a dalších společenských subjektů na volný čas dětí a mládeže a naopak.

Srovnání ingerence státu v evropských zemích s naší situací by mělo poskytnout poznatky o shodných a odlišných rysech v působení státu na volný čas dětí a mládeže, jakož i na společné a specifické charakteristiky v postavení mladé generace a jejich volnočasových aktivit ve srovnávaných zemích.

Kvalifikované zpracování uvedených oblastí volného času dětí a mládeže v jejich vzájemných vazbách, celospolečenských souvislostech a s přihlédnutím k zahraničním zkušenostem evropských demokracií by obohatilo dosavadní poznání těchto závažných aspektů života naší mladé generace i pro naši společnost životně důležitých společenských žádoucích volnočasových aktivit našich dětí a mládeže a tak se podílet jednak na minimalizaci v současnosti narůstajících negativních společenských jevů mezi dětmi a mládeží, jednak na tvorbě zdravého, pro mladé lidi akceptovatelného a společensky prospěšného životního stylu.

Seznam literatury:

1. Cairola J.: Podmínky pro trávení volného času dětí a mládeže v obcích a místech 1993
2. Horáčková A., Sak P., Sekanina P.: Letní tábory, 1992
3. Jurečka Z., Zich F., Franěk R.: Společenská saturace potřeb mládeže, 1993
4. Kovařovic J. a kol.: Škola jako vzdělávací středisko, 1992
5. Kuchař P. a kol.: Sociální souvislosti prevence užívání omamných a psychotropních látek u dospívající mládeže, 1992
6. Rydlová M., Sak P.: Hodnotový systém mládeže, 1993
7. Sak P.: Sociálně ekonomické postavení mládeže v transformaci společnosti, 1993
8. Sak P., Dubský V., Horáčková A.: Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže, 1992
9. Steiniger B.: Úloha zařízení pro výchovu mimo vyučování a škol při vytváření podmínek pro aktivity dětí a mládeže ve volném čase, 1991
10. Steiniger B.: Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění, 1992, 1993
11. Steiniger B., Žáková M., Dolečková Z.: Koncepce výchovy dětí a mládeže ve volném čase v nových společenských podmínkách, 1990
12. Stejskal F. a kol.: Sledování účasti mládeže na veřejné správě a její názory na státní správu a samosprávu v obcích a regionech, 1994
13. Šimice J.: Využívání volného času zdravotně postižené mládeže v segregovaném systému vzdělávání, struktura časového fondu se zřetelem k tělovýchově, 1991